Jacopo Gesiot, *Romanzi tiranni. La prosa iberica di cavalleria nel primo Cinquecento padano*
Prefazione di Gaetano Lalomia

Roma: Aracne editrice (2018)

El llibre que ens presenta Jacopo Gesiot, professor a la Universitat d'Údine, és una nova aproximació a un important mediador entre les cultures hispàniques i la cultura italiana als inicis del segle XVI, Lelio Manfredi, cortesà (potser d'origen ferrarés) al servei de la cort mantuana dels Gonzaga, traductor del català i del castellà, poeta, dramaturg i tractadista, entre altres facetes. Manfredi (i en especial les seues traduccions) ja havia suscitat l'interés d'altres especialistes, com ara Giuseppe Sansone, Carmelo Zilli, Maria Luisa Indini, Vincenzo Minervini, Stephan Kolsky, Cesáreo Calvo i, més recentment, de Leonardo Terrusi, Chiara Concina o Anna Bognolo, a més del mateix Geriot. No és un estol massa nombrós, però demostra que des de la dècada dels 80 del segle passat no ha minvat l'interés per Manfredi. El llibre suposa una lloable tasca de sistematització de tot el que fins ara s'ha investigat entorn de la figura de Manfredi, enquadrant-lo en el marc de la Itàlia renaixentista i humanista dels segles XV i XVI i de la recepció en terres itàliques de la producció literària hispànica. Com a novetat hi trobem algunes hipòtesis sobre la gènesi i les fonts de dos de les seues traduccions: les de la *Cárcel de amor* de Diego de San Pedro i el *Tirant lo Blanc*, de les quals parlarem després.

El llibre s'obre amb un capítol introductori (*Culture iberiche nell'Italia del Quattro e Cinquecento*) on es detallen les vies d'introducció de les tradicions literàries hispàniques, que té com a inici l'establiment de la cort aragonesa a Nàpols amb el Magnànim i que serví com a porta per a la seua extensió a les corts padanes del nord d'Itàlia, on ben aviat es detecta un interés per certes obres de la literatura en castellà i en català, que com el *Tirant* i la *Cárecel* circulen d'antuvi en llengua original i més tard traduïdes a l'italià.

El segon capítol (*Il romanzo della vita di messer Lelio*) repassa la vida del nostre traductor, plena de sobresalts provocats per la seua dependència econòmica dels senyors de Màntua, els Gonzaga (primer la marquesa Isabella i després el seu fill Federico). S'ha pogut reconstruir fragmentàriament la seua vida a través de les cartes conservades als arxius, dirigides als dos Gonzaga suara mencionats, i a les referències autobiogràfiques incloses en les seues obres. No sabem quan va nàixer ni tampoc amb seguretat si és originari de Ferrara o de Màntua; morí probablement l'any 1528.

https://doi.org/10.5565/rev/qdi.463 ISSN 1135-9730 (paper), ISSN 2014-8828 (digital)

VISIT…

El capítol III (*Dalla* Cárcel de amor *al* Carcer d'amore: *tra circolazione e contaminazione*) examina els diferents possibles testimonis castellans de l'obra que pogueren servir com a base a Manfredi per enllestir la seua traducció. A la vista de les serioses divergències entre la traducció i els exemplars de les edicions antigues conservades, conclou que Manfredi va tindre més d'un exemplar davant o que va utilitzar un exemplar d'una edició hui perduda que contindria una lectura més correcta del text de San Pedro.

Al capítol IV (*Un testo perduto tra* Tirant *e* Tirante) se segueix un procediment semblant al del capítol anterior, és a dir, compara la traducció italiana de 1538 (de Venècia) amb els exemplars conservats de les edicions en llengua original de 1490 (València) i 1497 (Barcelona), a més de l'anònima traducció castellana de 1511 (Valladolid). Un altre punt de referència constat és l'edició del *Tirant* curada per Albert Hauf l'any 2008. Gesiot expressa diverses vegades el seu desacord amb les decisions de Hauf, en particular quan basa algunes de les seues correccions a l'original en la lectura de la traducció italiana i també en la col·lació dels exemplars incunables feta per Joan Perera en la seua inèdita (i inconsultable) tesi doctoral.[1] Després d'una llarga sèrie de comparacions de fragments del *Tirant* i del *Tirante* arriba a algunes conclusions que considera necessàriament provisionals i que, personalment, m'atrevisc a qualificar d'una mica agosarades, com ara les següents: "non stupirebbe il fatto di ritrovarsi tra le mani il lontano testimone di un'edizione perduta, dal momento che la scomparsa di tutti gli esemplari di una stessa tiratura sarebbe un fatto per niente infrequente nella storia della tradizione a stampa" (p. 104); o bé: "se non si volesse dar credito a questa ipotesi, certo ancora da dimostrare, rimane il fatto che la qualità testuale dei diversi esemplari di Va90 prefigura l'esistenza di incunaboli più prossimi al manoscritto di tipografia di quelli conosciuti" (p. 105). Realment, a partir d'uns pocs exemples s'arriba, al nostre entendre, massa lluny, és a dir, a la suposició de l'existència d'una edició perduda de la qual fins ara no hi ha cap rastre documental, la qual cosa contrastaria amb l'abundant i exacta documentació de les dos edicions quatrecentistes conservades. D'altra banda no es dona la importància (que sense dubte va tindre) a alguns factors com la natura hterogènia dels manuscrits de la traducció, que, pel que sabem a partir de les cartes de Manfredi, fou elaborat per diverses mans en còpies successives; o del manuscrit concret que serví per a la impremta l'any 1538, que es va dur a terme deu anys després de la mort de Manfredi, un manuscrit que, segons el pròleg de l'editor, fou sotmès a una "ripolitura" l'abast de la qual no coneixem però que pogué ser severa, més encara si atenem a un altre fet només mencionat de passada al llibre de Gesiot: els profunds canvis lingüístics introduïts en la norma de l'italià després de 1525 (i per tant posteriors a la redacció de la traducció de Manfredi) arran de la publicació de les *Prose*

1. No sembla correcta l'afirmació de la p. 84 (i nota 3; i d'altres semblants) sobre el valor que Hauf atribueix a certes lectures de l'edició barcelonina de 1497 (i de les traduccions castellana i italiana), contradictòria amb la que es llig a la nota 42 de la p. 52 de la seua edició del *Tirant*.

de la volgar lingua de Pietro Bembo i que es van reflectir immediatament en la llengua de les obres impreses (només cal recordar el cas emblemàtic de les edicions anteriors i posterior a aquella data de l'*Orlando furioso* d'Ariosto). La hipòtesi d'una edició catalana perduda fundada en un conjunt de divergències per a les quals es poden trobar explicacions més senzilles i probablement més plausibles sembla, respetisc, massa agosarada. En certs casos, fins i tot, l'autor peca d'una certa temeritat, com en l'anàlisi d'un parell de casos de traducció divergent dels numerals *deu/dues*. En realitat no són els únics en què hi ha una traducció errada de numerals: n'hi ha molts més, que afecten numerals ben variats (12, 14, 33, 95...), escrits en els tres exemplars conservats de l'edició prínceps de 1490 tant en lletra com en números romans.[2] L'autor tampoc no té en compte que les traduccions errades de números és un fet habitual en les traduccions medievals i en les posteriors, com ha assenyalat encertadament amb detall Curt Wittlin en nombrosos estudis.

El capítol V té com a títol *Come traduceva Lelio Manfredi*. Comença amb una detallada contextualització que col·loca el treball com a traductor de Manfredi entre els teòrics anteriors (clàssics com Horaci, Ciceró o Sant Jeroni, i moderns com L. Bruni) i d'altres posteriors (Piccolomini, Fausto da Longiano...). Als inicis el debat afectava només les traduccions de les llengües clàssiques, però l'increment de traduccions des de les llengües modernes, impulsades a més a més per l'auge de la impremta, desplaçà el debat cap a aquestes últimes. Passa després a l'anàlisi minuciosa dels procediments de traducció de Manfredi, en primer lloc de la *Cárcel de amor* i en segon del *Tirant*, arribant a la conclusió que Manfredi es guia per criteris pràctics més que programàtics i, com ja havien assenyalat altres estudiosos, en les seues traduccions es mostra essencialment fidel als originals que trasllada.

Els dos últims capítols (VI: *Martorell e il Cieco da Ferrara: letture convergenti* i VII: *Il* Tirant *plagiato da Fausto da Longiano*) afegeixen dos capítols nous a la història de la difusió del *Tirant* a Itàlia. En el primer cas tracta dels paral·lelismes que l'autor troba entre el *Tirant* i el poema cavalleresc *Mambriano* (obra de Francesco Cieco da Ferrara, autor mort el 1506 i del qual es coneixen ben poques dades biogràfiques), pel que fa temes com les característiques del perfecte cavaller, l'art de la guerra, la cort, el govern de l'estat i la difusió de la fe cristiana. Les coincidències són tantes que difícilment es poden atribuir a una poligènesi. Un cas diferent és el de Sebastiano Fausto da Longiano (1502?-1565?), traductor d'obres gregues, llatines i espanyoles, i autor d'un tractat sobre el duel intitulat *Duello regolato a le leggi de l'honore* (1552), on de manera convincent Geriot troba plagis evidents d'alguns coneguts passatges del *Tirant* (els combats contra el senyor de les Vilesermes dels caps. 61-68 i contra Tomàs de Muntalbà dels caps. 81-82).

2. Només calia consultar la llista d'exemples de traduccions (aparentment) errades de numerals recollits per C. Calvo Rigual al llibre *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del* Tirant lo Blanc *(1538)* (2012: 78-79), present tanmateix a la bibliografia del volum ressenyat. A la mateixa obra es recull una extensíssima casuística de divergències entre l'original valencià i la traducció italiana.

En conclusió, ens trobem davant d'un treball rigorós i ben documentat, que col·loca convincentment en el seu context l'obra d'un personatge com Lelio Manfredi, que no és evidentment una figura de primera fila en el panorama cultural italià de l'època, però que sense dubte va jugar un paper important com a mediador entre Espanya i Italia en un període clau per a la història dels dos països, en especial amb les afortunades traduccions de la *Cárcel de amor* i del *Tirant lo Blanc*.

Per acabar, assenyalarem algunes qüestions puntuals. Pel que fa la Bibliografia, sorprèn l'atribució en exclusiva a A. Annichiarico de l'edició de 1984 de la traducció de Manfredi, quan en realitat va ser obra d'un equip de sis investigadors coordinat per G.E. Sansone. S'aprecia una imprecisió sobre les dimensions de la primera edició de la traducció italiana del *Tirant*, que una vegada (p. 67) és "in folio" i més tard "in quarto" (p. 87), que és la mesura correcta. D'altra banda hem de dir que hauria estat necessària una correcció més acurada del text per evitar un cert nombre d'errades que afecten en especial (però no només) la transcripció dels textos; per citar només alguns exemples del cap. V: uno valles > unos valles, seimpre > siempre, descando > descanso, apreziarmi > a preziarmi, los jos > los ojos, ell alboroto > el alboroto, playent > planyent, planent > planyent, partivcolare > particolare.

Cesáreo Calvo Rigual
Universitat de València – IULMA